

היסטוריה קצרה של הקהילה היהודית בסקופיה

כתב: אריה ביבאס

העיר סקופיה, בשמה התורכי אוסקוב, ובאותה הסרבי סקופליה, נזכרת במקורות היהודיים כאישקופיה, איסקופייה או שקופי'. ראשוני היהודים, שכונו רומניוטים, הגיעו לעיר במאה ה-3 עת נשלטה בידי האימפריה הרומית. היהודים שימשו לא אחת מתווכים בין שליטי האימפריה הבולגרית הראשונה לנציגי ממלכת הכוזרים וזכו לחופש פולחן מלא. ב-1170 עבר בבלקנים הנוסע בנימין מטודלה וציין שבסקופיה מתגוררת קהילה יהודית מאורגנת ומבוססת. גם בתקופת האימפריה הבולגרית השנייה חיו יהודי העיר בביטחון יחסי והקהילה גדלה כתוצאה מהגירת פליטים שנמלטו משטחי האימפריה הביזנטית. בשנת 1493 הגיעו מגורשי ספרד לחבל מקדוניה בהזמנת הסולטן העות'מאני באיזיט השני, והשתלבו בו היטב. מספרם הגדול יחסית, כוחם הכלכלי ובעיקר הידע שהביאו איתם: שפות מערב אירופיות, תורה והלכה, פילוסופיה ספרות ואסטרונומיה, הביאו לשינוי באופי קהילת יהודי העיר שקיבלה צביון ספרדי. עם תום השלטון העות'מאני, לאחר חתימת חוזה סאן-סטפנו בשנת 1878, הפכה השליטה בחבל מקדוניה הווארדארית סלע מחלוקת בין ממלכת בולגריה לממלכת סרביה אשר נלחמו ביניהן על השליטה בו. לאחר תבוסת בולגריה במלחמת העולם הראשונה, הפכה סקופיה מתוקף חוזה ניי (1919) חלק מממלכת יוגוסלביה. מראשית שנות ה-20, הייתה קהילת סקופיה מאוגדת באיגוד הקהילות היהודיות ביוגוסלביה שמרכזו בבלגרד. בשנת 1940 מנו יהודי העיר 2,816 נפשות, 96% מתוכם יהודים ספרדים ו-4% אשכנזים. לאחר פרוץ הקרבות הגיעו פליטים יהודים נוספים לעיר ובראשית 1943 מנתה הקהילה 3,342 נפשות. במרץ 41 חתמה בולגריה על הסכם עם גרמניה הנאצית שבמסגרתו קבלה את השליטה על מקדוניה. בפברואר 43 חתם אלכסנדר קלוב ראש "הקומיסריון לשאלות יהודיות" הסכם עם תיאודור דנקר על מסירת 12,000 יהודי תראקיה ומקדוניה לגרמנים. ב-11 במרץ 43 פשטו חיילים בולגרים על כל הערים במקדוניה, כולל סקופיה, וריכזו את כל היהודים בבית החרושת לטבק "מונופול" שהפך מחנה ריכוז. משם נשלחו כל היהודים להשמדה בטרבלינקה. כ-3,290 יהודי סקופיה נרצחו, ובודדים בלבד הצליחו למלט עצמם בדרכים שונות.

תולדות הקהילה, החיים בה, חכמיה ומנהיגיה

כאמור, ר' בנימין מטודלה מתאר קהילה מסודרת כבר בשנת 1170. מידע נוסף על הקהילה מהתקופה שלפני גירוש ספרד, יש בידינו מתעודות ואגרות מעטות. מאז הפכה לקהילת היהודים מגורשי ספרד ופורטוגל, נוספו מקורות רבים בעיקר מספרות השו"ת (שאלות ותשובות בענייני הלכה).

המבצר של סקופיה הוא מבנה מפורסם ועתיק יומין. הרבה גלגולים עבר, הריסות ובניות מחדש. לרגלי המבצר, שכנה העיר התחתית. חלק מן העיר היה מוקף חומה אך רובה היה מחוץ לה. היו גם חומות משנה, דוגמת החומה סביב הרובע היהודי, שהגיעה עד לשפת נהר הווארדאר. בפי התורכים נקרא הרובע היהודי "יאודי-חאנה". לא תמיד נמצא הרובע באותו מקום; אחרי שריפות, שטפונות, רעידות-אדמה ומלחמות נבנו רבעים אחרים ולא דווקא במקומות הקודמים.

מספרות השו"ת אנו למדים, שהרובע היהודי באימפריה העות'מאנית נוסד ביוזמת היהודים ולא בפקודת המושלים או הכנסיה, כדרך שקרה בחלקים שונים של אירופה. בראשית התיישבותם ראו היהודים בהיתר, שניתן להם לגור בצוותא, בשכונתם הנבדלת, זכות מיוחדת, מפני שכך יכלו להתגונן ולהמשיך לחיות את חייהם הרחק מעובדי "עבודה זרה" ומעלילות שהעלילו עליהם,

מתיאורים רבים בספרות השו"ת ורשמי המסעות עולה כי ברובע היהודי בסקופיה היה רחוב מרכזי שממנו הסתעפו סימטאות רבות. למרות הצפיפות מצאו היהודים מקום בחצרותיהם לגינה נאה או לגן-ירק. לבניינים היו בדרך-כלל עליות, ובחצרות נמצאו מחסנים, ביוב, בתי-שימוש ובור לכביסה. פני הרובע היהודי בסקופיה נשאר במתכונת זאת פחות או יותר ולא נשתנו בהרבה אפילו לאחר פגעי טבע ואדם. הרובע היהודי היה מוקף בחומה, בתוך חומות העיר המוסלמית. תושבי העיר מתארים זאת כך: (כל הציטטות הבאות, המובאות גם ע"י ג'ני לבל, הן מהספר "פרח מטה אהרון" מאת ר' אהרון הכהן פרחיא, נדפס באמסטרדאם בשנת תס"ג, 1703). "...היינו מקובצים במקום אחד אשר לו חומה סביב בריח ודלתיים, בנוי במגדל עוז באמצע של העיר... למשמרת לבית ישראל."

יש להדגיש בעניין זה, כי לא היה זה גיטו, שאין ממנו יציאה חופשית. את החומה בנו היהודים עצמם, ונימוקם עמם:

"...למען תהיינה בנות ישראל צנועות ולא תהיינה יצאניות החוצה מן המגדל, לבלתי תהיינה פרוצות חס וחלילה..."

ומוסיפים יהודי סקופיה בתיאור עירם ותושביה:

"אנשים תושבי העיר... אשר לא מבני ישראל המה רעים וחטאים הם, אך לא יבואו אל מקום אשר בתוכו בתינו וחצרותינו".

בעיות המוסר היו איפוא בראש דאגותיהם של יהודי העיר, בהתייחס לנסיבות מגוריהם: לכן, לאחר החורבן הנורא שפקד את העיר (1689), הרובע, בתי-הכנסת, בית תלמוד-תורה ובתי מגוריהם, הדבר הראשון שרצו לבנות מחדש הייתה החומה, משום ש"משך לכלל ופרט מבני עמנו נזק גדול, כי יעלו ויבואו התורמים אל בתינו לאכול ולשתות (!) שם ואגב גררא ישכבון את נשינו ואת בנינו (!) ובנותינו יחללו, כי רעים וחטאים הם".

המבנה הפנימי של הרובע

ממריבות שכנים, שתועדו לפני יותר מ-400 שנה, אנו למדים על המבנה הפנימי של שכונת היהודים או, לפחות, על מבנה אחת החצרות שבתוכה. ר' אהרון אביוב, רבה של סקופיה, כתב לידידו ר' שמואל די מדינה (מהרשד"ם) בסלוניקי, על חצר גדולה המוקפת כולה בבתיים ובחנויות. הבתים היו דו-קומתיים, עם אכסדרה. במרחק 6 עד 8 אמות מהמרפסת היה לכל דייר קיר מפריד בנוי לבנים. לפי תיאורם: "כותל מפסיק בינו ובין חברו באופן שנשאר מקום לכל אחד מהם רשות בפני עצמו והוא כמו חצר קטנה בתוך הגדולה. כל החצרות הקטנות פונות לחצר הגדולה, המשותפת לכולם, שיש בה בור ושוקת לכביסת הנשים".

החיים בעיר תוססת זאת לא תמיד היו שלווים. כפעם בפעם מריבות שכנים שמהן אנו למדים על חיי הדיירים ומשהו על תעסוקתם: במקרה מסוים מסופר, למשל, שלראובן בית ועליה, אך אין לו חצר קטנה, מפני שחצר אחת מחזיק לוי ויש לו אכסדרה עם צ'ארדאל, ומהצד השני מצוי כותל לבנים של שמעון, בגבול החצר הקטנה, החוצצת בינו ובין ראובן. לראובן לא נשאר, איפוא, אלא מקום צר כדי לעבור אל ביתו. סמוך לכותל של שמעון יש לראובן חביות, שצובעים בהן הצמר. עתה בא שמעון וכיסה את הכותל בנסרים, שראשם האחד בולט ויוצא כארבעה טפחים בצדו של ראובן, במקום שיש לו שם החביות, וחלק השני של הנסרים נכנס תחת הצ'ארדאל של שמעון, בשיפוע, כך שמי-הגשמים "וכל תשמישו של שמעון מכביסה ורחיצה" יורדים לתוך החצר הקטנה של ראובן, ומלבד השופכין, הנסרים "מאפילים קצת האור הנכנס בפתח ביתו".

מסמך יחידי במינו נשתמר בסקופיה: כתובת מהמאה ה-17 בשער בית הכנסת "בית אהרן". גילה אותו ד"ר דוד גינסברג, רבה של העיר ביאָלובר, בביקורו בסקופיה בסתיו 1940, חודשים מעטים לפני שניספה בשואה. ד"ר גינסברג, שהצטער צער רב על כך שעברה של הקהילה נשאר כמעט בלתי ידוע, פירסם מאמר מקיף בנושא, בשם "מעברם של יהודי סקופיה". כן פירסם את תצלום הכתובת על גבי שער בית-הכנסת, שבה נאמר:

ראה זה חדש כבר

היה לעולמים זה ק"ק שקופיא

אשר נבנה בשנת נלון יהיה

הבית הזה ונקרא שמו בית אהרן

נתחדש בשנת פֶּה אשֶׁל כי אויתיה

חזר ונתחדש אחר השריפה אשר שרף

ה' בשנת הרעם וְנִשְׁאַם עד עולם

רצה ה' תפילתינו

וערב לך לדורותינו

שוכה ה' את שבותנו

יאמרו נא בית אהרן.

שאו שערים ראשיכם

לשיר בנועם שיר ורון

מקום משכן כבודכם

תם ונשלם בית רון

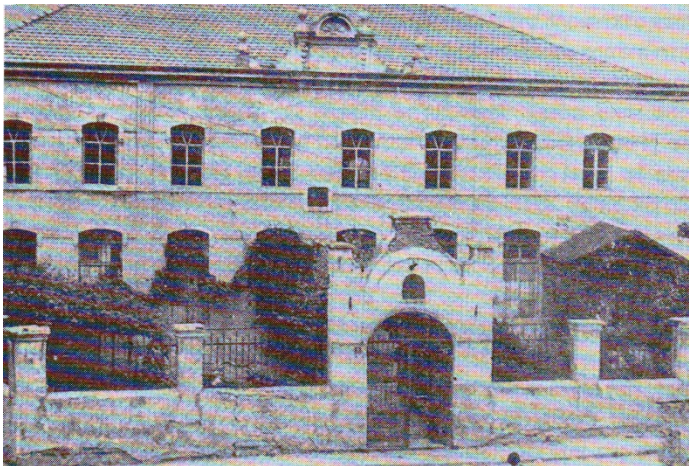
הכתובת כוללת שלושה תאריכים חשובים (המצוינים בגימטריה) :
המילה נכון - בגימטריה 126, משמעה שנת 5126, שהיא 1366 לסה"נ.
המילים פה אשב - 388, משמע שנת 5388, שהיא 1628 לסה"נ.
המילה ונשאם - 397, משמע שנת 5397, והיא 1637 לסה"נ.
אם נפשט את הכתוב נקבל:

"ראה זה חדש, כבר היה לעולמים, קהל קדוש סקופיה, אשר נבנה בשנת 1366 ונקרא שמו בית אהרן. נתחדש בשנת 1628, חזר ונתחדש אחר השריפה אשר שרף ה' בשנת 1637."

בתי הכנסת, ה"מילדאר" ומוסדות החינוך

שני בתי כנסת גדולים היו בסקופיה: "בית אהרון" ו"בית יעקב". לא ברור כיצד שייכו עצמם היהודים לאחת הקהילות. שכן, בניגוד למונסטיר שם ההשתייכות נבעה ממקום המוצא בחצי האי האיברי, פורטוגל או אראגון, בסקופיה התנהלו הדברים אחרת. לאחר מלחמות הבלקן הראשונה והשנייה, ומלחמת העולם הראשונה, לא נשאר זכר לשתי הקהילות העתיקות האלה. במרכז הרובע היהודי של סקופיה ניצב בית הכנסת שהכל כינוהו "איל קאל מואבו די אבאשו". (בית הכנסת החדש התחתון.) וממולו "איל קאל די אריבה". (בית הכנסת העליון) שהיה קטן יותר ושימש רק כאשר בית הכנסת הגדול יותר לא הכיל את כל המתפללים. בקומת הקרקע של אותו בניין שכנו משרדי הקהילה ובית הספר של העדה. בשכונת בוניאקובאץ, מהעבר השני של נהר הווארדאר, נפתח בית תפילה קטן לכל אלה שהתגוררו בשכונה הרחוקה מהרובע היהודי.

בחצר בית הכנסת "בית יעקב" היה תלמוד תורה, "מילדאר", ובו שישה שולחנות לשישה מלמדים לילדי שני הקהלים. בשנת 1674 נתגלע סכסוך, בעקבותיו 12 מפרנסי קהל "בית יעקב" עברו ל"בית אהרון". כתגמול, גרשו מנהיגי "בית יעקב" את בניהם של העוזבים ומוריהם, והקהל שקע בחובות בעקבותיהם נאלץ למכור את בתי ההקדש שלו. (לב, עמ' 43)

בית הכנסת "בית יעקב". הבנין נהרס ברעידת האדמה בשנת 1963.

בשנת 1689 כבשו האוסטרים את סקופיה. מלבד ההתעללות של החיילים בנשות הקהילה, צעיריה וזקניה, תוך שהם בוזזים, אונסים ורוצחים, לקחו בשבי רבים מבני הקהילה בדורשם כופר נפשם של השבויים. שלוחים יצאו לקהילות היהודים בניקלשבורג (צ'כוסלובקיה) וביניהם כדי לאסוף את הכסף לשחרור השבויים. לא ידוע האם הצליחו במשימתם. בשנת 1690 הצליחו העות'מאנים לשוב ולכבוש את סקופיה, ותיאוריהם של היהודים ששבו לעיר, מזעזעים. מלבד בתים פרטיים רבים גם בני ה"תלמוד תורה" נשרף והיה צורך לבנות מחדש. הקהילה ראתה צורך זה כראשון במעלה, "יען כי זה עוון פלילי בביטול התורה".

שינוי משמעותי במערכת החינוך התרחש בסוף המאה ה-19.

בשנת 1892 פתחו התורכים בסקופיה בית-ספר סרבי, על אף מחאותיה של הכמורה הבולגרית. שלוש שנים לאחר מכן, ב-1895, נפתח גם בית הספר העממי היהודי לבנים, ובשנת 1902, עם פתיחת ביי"ס לבנות, זכו גם הן לראשית מתן השכלה פורמאלית. בשנת 1905 הועמדו שני בתי-ספר אלה תחת פיקוחה של חברת "כל ישראל חברים", אך עם זאת נמשכה גם פעולתו של המוסד עתיק היוםין - התלמוד-תורה. החכמים והמלמדים לא קיבלו בעין טובה את בתי הספר של כ"ח. הם חששו פן יבולע לילדים ב"אווירה המודרנית", ונוסף לכך חששו גם לפרנסתם.

מתוך הבולטינים של חברת כ"ח דלינו את הפרטים הבאים:

בשנת 1902 היו בסקופיה 1200 יהודים ולביה"ס העממי היהודי נשלחו בעת ההיא 137 תלמידים, מהם למדו 30 ללא תשלום, בגלל המצב הכלכלי הקשה של הוריהם. בית-הספר התקיים מתשלום שכר לימוד, בנוסף לתמיכה של הקהילה היהודית המקומית, וכן מתרומותיהם של נכבדי העיר, אך בעיקר מן המענקים של חברת כ"ח. כדוגמא למספר התלמידים, בשנת 1911 למדו בביה"ס של כ"ח - 199 תלמידים ו-151 תלמידות.

שפת ההוראה בבית הספר של כ"ח היתה צרפתית, ששימשה שפת הדיפלומטיה והמסחר. נלמדו גם השפות עברית ("לשון הקודש"), תורכית ויוונית, ומקצועות אחרים כגון דברי ימי ישראל שתורגמו ל"לשון היהודית" - היא איספאניול, היסטוריה כללית, חשבון וכדו'. בבית הספר לבנות נלמד גם מקצוע התפירה. מנהל ביה"ס לבנים היה יהודי מצרפת בשם אטיאס, ואשתו ניהלה את ביה"ס לבנות. עברית ותנ"ך לימד מורה מסלוניקי, בשם אשכנזי.

הנהלת כ"ח סברה שמן הראוי ללמד ילדים מבניהם של מעוטי היכולת מקצוע שממנו יוכלו להתפרנס. נערים כאלה, משהגיעו לגיל שנים-עשרה, סודרו לעבודה כשוליות בבתי מלאכה שונים. לשוליות אלה ניתנו שיעורי ערב במקצועות שנלמדו בביה"ס של כ"ח. כעבור ארבע שנים קיבלו המסיימים תעודה ומענק לרכישת כלי מלאכתם.

לבתי הספר של כ"ח היתה יד בעקירת האנאלפבתיות בקרב היהודים. בהשוואה לאוכלוסיה הנוצרית והמוסלמית, היה אחוז יודעי קרוא וכתוב בין היהודים גבוה יותר.

אחרי מלחמות הבלקאנים, בשנת 1913, למדו בסקופיה בבתי הספר של כ"ח 320 תלמידים ו-172 תלמידות. היתה זו השנה הראשונה שהילדים למדו את השפה הסרבית באותיות קיריליות.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה חל ניתוק בין חברת כ"ח, שמושבה היה בפאריס, לבין מוסדותיה בארצות שנכבשו ע"י האוסטרים ובני בריתם הבולגרים.

רבנים, דיינים ונכבדים

(לטובת מי שמחפש קשרי משפחה נרשמו שמות רבים ככל האפשר, הנזכרים בספרה של ג'ני לבל.)

ר' אברהם בן שלמה טרויש צרפתי היה מגדולי רבני ישראל. נולד בשנת 1470 ונראה שרכש את השכלתו בעיר מאנטובה. בגיל 20 עבר לרוויגו ושם כיהן כמורה. כבר בגיל 30 נשא ונתן עם גדולי הדור, ורבים פנו אליו בשאלותיהם בהלכה. מאיטליה עבר ר"א צרפתי לסקופיה, שבה נשאר במשך תקופה קצרה. משם המשיך לקושטא והתאכסן בביתו של הרופא הידוע מגראנאדה, ר' יוסף המון, עד שהשלים את חיבורו "ברכת אברהם". בסוף ימיו עלה לצפת. על הגיעו לסקופיה באביב שנת 1505, על טביעתו בנהר וארדאר ועל הנס שקרה לו, כתב ר' אברהם צרפתי בהקדמה לספרו "ברכת אברהם" (ויניציאה, שנת שי"ב, 1552):

על הנסים שנעשו עמי אפתח שפתי ואדברה
ולכל אדם אזכירה
לאמר את ה' אלקיך תירא
כי טבעתי בנהרו בטביעה זרה
ובפרט בכ"ה בניסן שנת רס"ה לפ"ק ליצירה
הוליכוני המים עולה ויורד בשטף בנהרא
רחוק כמו מיל והיה כחצי יום לסקופייה העירה
וראו זה שלשה יהודים אשר נתלוו עמי בחברה
ואחד מהם בקשני בשפת הנהר אולי ימצאני לתת לי קבורה
והוציאוני שני גוים מהמים המרים לי כמו מרה
ולקחו ממני שלשה פרחים במטבע עם צורה
והוליכוני בכפר והשכיבוני להזיע זיעה חמה וקרה
ויכסוני בסמיכה באדרת סנער חדשה ושעירה
והקיאותי מים רבים בהקאה לבנה כשחורה
ואמרו אלי הגוים התימה איך נצלת מטביעה גמורה
כי ביום שלפניו שם נטבע תוגר וסוסו וגוויתם נתסרה
מרכבת התוגר וחילו וסוסו בנהר ירה
ולא הועיל להם לשוט בכח וגבורה.
...וברוך ה' אשר הפליא חסדו לי נפלאותיו אספרה
על כי הצילני אז מלהקבר בחצינא ומרא
ולא היתה מיתתי בנהר להאכילני לדגים וכעקרבא וזיבורא

והספרים שהיו עמי גם הם נצולו מליגע במים בנס גדול ואדירא
ובכל שנה בו ביום קבלתי עלי תענית בתדירה
ואני והשלשה יהודים עשינו תענית למחרתו על הנס בקדושה ובטהרה
ובשבת דרשתי דרש גדול בסקופי...א.

במחצית המאה ה-16 מכהנים בסקופיה שני רבנים, ר' אהרן אביוב ור' אליא ארבארו, שניהם ילידי סלוניקי. שני רבנים אלה היו חלוקים בדיעותיהם בפסקי ההלכה, מה גם שהפער החברתי ביניהם גדל במיוחד לאחר שר' אהרן אביוב נשא לאשה עלמה עשירה ממונסטיר. נראה שעקב הסכסוכים ביניהם נשלח בשנת 1568 למקום הרב שלמה (הזקן) בן יצחק לבית הלוי (1532-1600). בספרו "דברי שלמה" הוא כותב:

"זאת הפרשה והדרשה היתה הראשונה אשר דרשתי באישקופיאה יום שבת קדש לעת המנחה, כ"ג סיון השכ"ח לפני שתי הקהילות אחר אשר יום שבת קדש ט"ו סיון השכ"ח נתנוני עליהם לראש ולקצין שופט ודורש משפט. לפי דרשותיו אפשר להבין שהוזמן להשכין שלום בין שני הרבנים הנזכרים. נראה שהתיווך של ר' שלמה לבית הלוי הצליח. הוא חזר לסלוניקי בשנת 1571, ומאז נשאלות מסקופיה שוב שאלות משני הרבנים, אם בעת ובעונה אחת ואם לסרוגין: כשהאחד שיגר שאלתו מסקופיה, והשני שהה בסלוניקי, נהגו גדולי הדור להיוועץ גם בשני לפני שהשיבו תשובתם.

ר' אהרן אביוב השיב תשובות בהלכה, וכמה מהן נדפסו בספרי פוסקים בני דורו. הוא חיבר גם ספר בשם "שמן המור" - פירוש על מגילת אסתר.

בשנות ה-70 של המאה ה-16 העיד ר' אברהם סמאנון לאמור, כי בעת ההיא "היה הוא פרנס על הצבור באישקופיאה ובאו לפניו לדין...". באותה התקופה כיהן שם גם ר' שם-טוב בן יעקב מלמד, אביו של ר' מאיר מלמד, בעל ספר שו"ת "משפטי צדק". בשנות השבעים היו בין "יחידי ק"ק אישקופיאה" שני בחורים, גרשון בכ"ר זלמן ומשה מוסה, שהסתבכו בדיני ממונות.

ר' יוסף חאנדאלי היה בין נכבדי סקופיה בשלהי המאה ה-16 ופעל עד לעשור השלישי של המאה ה-17. שם נולד גם בנו יהושע, בעל הספר "פני יהושע", שבסוף ימיו עלה לצפת ועסק גם בקבלה.

בשנת 1575 כיהן בסקופיה גם חכם משה בן חביב. מחכמי התקופה רחשו כבוד רב לאליא ארבארו. ר' יצחק אדרכי כותב:

"חכם שלם ומאד נעלה לתהלה כהר"ר אליא ארבארו נר"ו... וה' היודע ועד כי אני שש ושמח בראות כתבך כי אהבת עולם אהבתיך מימי קדם..."

ומדברי ר' חיים שבת, הלא הוא מהרח"ש:

"נדרשתי מאת עטרת חכמים האשל הגדול החכם השלם זקן ונשוא פנים הוא הר"אש כמהר"ר אליא ארבארו נר"ו..."

ר' שמואל די מודינה הוא מהרשד"ם כותב עליו:

"כאת לי הח' הנעלה כה"ר אליא ארבארו יצ"ו, אחר הבקשה מאדון השלום ישגה ויפרה שלומך ושלום כל הנלוים אליך וחסים בכנפיך..."

בשנת 1591 חתם ר' אליא על פסק דין עם הדיינים משה ליאון ומשה בדרשי. ובשנת 1607 חותמים לצדו גם הדיינים בנימין דניאל ומרדכי פרץ, מאותה השנה נשאר בדינו חתימותיהם של שלושה דיינים נוספים מסקופיה, והם יהודה בן שמואל עוזיאל, משה בכ"ר אברהם בן אשכנזי נאף ומשה מוניין. דיינים נוספים היו אפרים אברהם בן נחמיאש, יעקב שלמה פראנקו ויונה יוסף אשכנזי.

בשנת 1617 כיהן בסקופיה הרב ישראל אבא. באותה התקופה נזכר גם ר' שלמה בן אהרן אביוב וכמו כן ר' חיים ברוך, יליד סקופיה. בשליש הראשון של המאה ה-17 מכהנים בסקופיה ר' חיים אמיגו, מרביץ תורה ודרשן ור' אברהם מלמד, רב מובהק, רופא ופוסק, שניהם ילידי סלוניקי. בסקופיה הרביצו כל אחד מהם תורה בקהל משלו. הם נפטרו ונקברו במקום.

במחצית המאה ה-17 מכהן בסקופיה ר' יצחק קמחי, ואילו בשנת 1674 נזכרים הדיינים הבאים: משה בן חביב (כנראה נכדו של החכם משנת 1575), שמעיא קובו ויוסף רוסו.

כפי שאפשר להבין ממכתבו של ר' אברהם רוויגו כיהנו בסקופיה בשנת 1680, לעת בואו ומותו של נתן העזתי, ר' יעקב אבולעפיא ור' יצחק יחיא.

לא בנקל התאוששו יהודי סקופיה מן השואה שפקדה את עירם וקהילתם בשנת 1689. נראה כי זמן ממושך לא היה להם רב, לאחר תקופה קצרה שכיהן במקום נחמיה חייא חיון השבתאי. חכמים מקומיים ופרנסי הקהילה דאגו לצרכי הקהילה. כשהתעוררו בעיות, נהגו להריץ שאלות לרבני סלוניקי, קושטא ואיזמיר. חברי

בית־הדין היו בעת ההיא יוסף פינטו, חיים ביטי ושמואל ביטי, והיו להם בעיות עם השוחט ואלנסיה, באשר לא תמיר שמר על כללי הכשרות.

בשנת 1715 הוזמן לסקופיה ר' יצחק בן חסון, שכהן במקום כ-12 שנה. ב-1727 חזר לכהן כרבה הכולל של סלוניקי, וב-1735, "נתבקש בישיבה של מעלה".

בשנת 1730 היו בסקופיה שני אחים ממשפחת אנוסי פורטוגל: יצחק פינייא היה חזן, ואחיו משה פינייא סופר ודיין של הקהילה. לידו שימשו שני דיינים נוספים, אברהם אלקאירי ומאיר פארדו. זה האחרון היה ממשפחת הרב והדרשן ר' יצחק בן יוסף פארדו מסאריבו, שנפטר בסקופיה אצל בניו.

בסביבות שנת 1750 נרצחו שלושה מנכבדי העיר סקופיה, הם פוליכרון אסא, שמואל מולינה ודוד לושאנו, ועל הראשון הנ"ל כתב ר' יצחק שאנג'י: "... הנה לענן שמו, כבר הוא מפורש בשאלה כי שמו פוליכרון והוא שם מיוחד ומפורסם בפי הכל..."

זוהי בערך התקופה שבה כיהן בסקופיה ר' יוסף דוד.

בשנת 1769 נזכר "היקר מרדכי בן שמואל קונפורטי", ואין ספק שהוא ממשפחתו הקרובה של ר' שמואל קונפורטי, בעל הספר "עולת שמואל" שכך כתב בהקדמה לספרו:

"...גם לרבות טובים השנים ממשפחתי ומבית אבי ה"ה הנאהבים והנעימים הראשון אדם הגביר המרומם כה"ר אשר קונפורטי נר"ו והגביר כה"ר דוד קונפורטי נר"ו מתושבי עיר איסקופיאי יע"א אשר הזילו מכיסם לדפוס ספרי אנה ה' תן להם כפעלם אורך ימים ושנות חיים ועטרת זהב גדולה."

דייני סקופיה ב-1769 היו רפאל מרדכי שמואל, שם טוב קאזיז וחיים שלמה.

בשנת 1819 מכהן בעיר ר' אלעזר נתמיאש ולידו הדיינים ברוך נאטיניו, רפאל שלמה הכהן, רפאל אלעזר נחמיאש ויעקב אדיז'יש. ברשימת העדים שהעידו על רצח דוד בכ"ר יצחק מזרחי, נמצאים משה ישראל, שבתאי קמחי, קלמי חאיינו, יוסף מזרחי, יחזקאל קאטאריבאס, הישיש סעדיה עמנואל ומשה גאטיניו.

בניגוד לעליה בתנופה הציונית, בסקופיה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, סבלו חיי הדת קשות עד שנאלצו להזמין לעצמם רועה רוחני מסלוניקי. בפברואר שנת 1922 הגיע לסקופיה הרב ד"ר מרדכי סאיאס, לכהן שם כרבה הראשי של הקהילה. השקפת עולמו היתה ציונית, או, כפי שנאמר: "יהודית חדשה". ד"ר סאיאס לא נשאר ומן רב במקום אלא עבר לאנטוורפן, שם ניספה בשואה. בשנת 1924 היו בסקופיה 4 חכמים: טובי סוסתיאל (עלה ארצה בשנת 1934), יוסף חיים, מנחם לוי ועזריאל חסון. זה האחרון היה גם מורה בביה"ס היהודי, הכין את תלמידיו לקראת טקס בר-מצווה ובעת הצורך שימש גם שוחט. יתר המורים באותה שנה היו יוסף בכר (שתמונתו מוצגת להלן כמנהיג ארגון הנוער הציוני), פלורה נאטיניו, רגינה אלאג'ים ואליעזר כהן.

ארגון הנוער הציוני בסקופיה בשנת 1926 עם מנהיגם יוסף בכר

חכמי סקופיה בשנת 1928 היו: משה אדרוקי, ששימש גם חזן ומוהל; נפטר ב-1932; משה בכר, יליד 1867, למר בסמינר לרבנים בקושטא וכיהן כ-20 שנה כחזן בעיר זמון; יוסף חיים ומנחם לוי הזכירו כבר ארבע שנים קודם לכן. מורה דת בשנת 1928 היה יוסף ביטראן, יליד 1885 שכיהן קודם לכן במשך 5 שנים בסלוניקי ו-7 שנים בביטולה.

בית העלמין

בית עלמין יהודי עתיק היה קיים בפאתי הרובע היהודי הישן בעיר. הוא שכן על גבי תל נאה ליד הכפר דוֹנְיָה וּוְדֵנו. המסורת קבעה שגילו של בית הקברות היה 550 שנה, ובודאי לא מראשית הישוב היהודי שם. בהתכתבות משנת 1571 בין רבה של סקופיה ר' אהרון אביוב לר' שמואל די מודינה בסלוניקי, נאסר על שימוש באדמת בית העלמין הישן לעשיית לבנים. כלומר, היה בית עלמין ישן שנעזב לפני שנת 1571.

(לבל, עמ' 89) ד"ר ז'אק קונפינו, הסופר היוגוסלבי הנודע, ביקר בבית העלמין של סקופיה בשנת 1937 ותיאר את בית החיים שעל גבי הרכס רחב הידיים, כשהמדרגות המובילות אליו מעניקות לו מראה כמעט מונומנטלי. בכניסה היה קבוע לוח שיש עליו היה חרוט שבת העלמין הזה הוא בן 500 שנה. רוב המצבות בשביל הכניסה היו של קברים עתיקים מאוד, והיו במצב התפוררות. שיני הזמן מחקו את הציונים, ורק פה ושם נמצאו שרידי אותיות.

במרכז בית העלמין בלטו שני קברים עם מצבה מוזרה בצורת האות T האנגלית. היו אלה קבריהם של נתן העזתי, "נביאו" של שבתאי צבי, ושל השמש שלו. לאחר מותו של נתן העזתי, שהיה מקובל בעל ידע גדול גם בעיני הרבנים הלא-שבתאיים, פשט גל של חיפושים אחר כתביו. על אחד מהם, "דרוש אדם קדמון" נמסר כי: "...דרוש אדם קדמון יוכל לבקש בעיר סקופיה ממעל" החכם ר' יעקב הבולאפיו, וממעל" החכם השלם ר' יצחק יחיא." מצבות אלו הם זכר לכך שאזור הבלקן כולו היה אחד המרכזים החשובים לפעילות כת השבתאות וראשיה. אחד מהשבתאים החשובים היה נחמיה חייא חיון שנולד בסאראייבו, נשא אישה מבלגראד, ושימש כרב בסקופיה כמה שנים לפני צאתו לנדודיו בקהילות אירופה. את האישור למינויו כרב בסקופיה, קבלה הקהילה, על פי עדותו של חייא חיון, מהרב אהרון הכהן פרחיא מסלוניקי. גם הרב יוסף קובו נתן הסכמתו לספרו של חייא חיון.

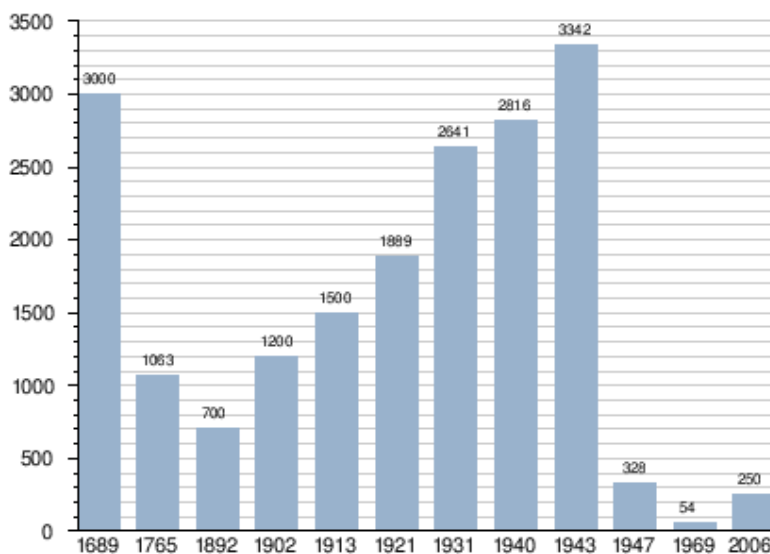

שער "בית החיים" בסקופיה לפני חורבנו (מאתר ארכיון לוחמי הגטאות)

בית העלמין חולל במהלך מלחמת העולם השנייה ונחרב כליל בעת רעידת האדמה הקשה שפגעה בעיר בשנת 1963. ההשערה היא שעל חורבותיו נבנו מבני מגורים. מספר מצומצם של מצבות הועברו לבית העלמין הכללי בעיר. שם, בחלקה היהודית של בית העלמין הציבורי נקברים נפטרי הקהילה כיום. במהלך רעידת האדמה נהרגו 7 מבני הקהילה היהודית ועוד מספר תיירים יהודים שביקרו במקום.

מראשית המאה ה-20 עד מלחמת העולם ה-1

מלחמות הבלקן הראשונה והשנייה היו מאורעות טראומטיים ליהודי מקדוניה. הבולגרים שכבשו את שטיפ ב-1913 הכריחו את האוכלוסיה היהודית, מלבד כמה קשישים, לעזוב. רובם ברחו לסלוניקי. יהודי סטרומיצה ואודובו נפלו גם הם קרבן לשוד, רצח וגירוש. יהודי דוייראן שהתרוקנה במלחמת העולם הראשונה מיהודיה מצאו בחלקם מקלט בסקופיה. גם יהודי ג'בל'יה הועברו ע"י הבולגרים לסקופיה.

אוכלוסיית יהודי סקופיה (1689-2006)

בין שתי מלחמות העולם, והתנועה הציונית.

בתקופה זו התרחשו במקביל מספר תהליכים: הקהילה בסקופיה התרחקה מן המסורת היהודית, והחל תהליך חילון משמעותי. חלה התעוררות לאומית והזדהות עם העם בתוכו התקיימה הקהילה, היהודים החלו, בהשפעת ילדיהם בעיקר, לדבר בשפה הסרבית, רבים מהצעירים נהו אחר הסוציאליזם והקומוניזם, וגם התנועה הציונית תפסה מקום של כבוד בחיי הקהילה.

במאי 1956 כתב בטא ראובני מקיבוץ שער העמקים את זכרונותיו מסקופיה בתקופה זו. נביא את דבריו, (המתועדים בארכיון "אבנטוב" שבארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים. (בסוגריים [ ] תוספות שלי.)

"לאחר מלחמת העולם הראשונה התפתחה העיר סקופליה בקצב מזורז. היא הפכה להיות מרכז מסחרי ותרבותי עבור כל דרום סרביה. יחד עם התפתחותה של העיר, חלה התפתחות של יהדות סקופליה במובן חומרי ומספרי. סופר שכל הסוחרים העשירים, בעלי בתי המסחר הגדולים, היו עוד תמול שלשום בעלי דוכנים קטנים בשוק המרכזי. למעשה, הם הפכו במהרה לשולטים על הרחוב המסחרי של העיר, הודות ליוזמתם המסחרית המפותחת, זריזותם וקשירת קשרים עם העיירות הקטנות שבפרובינציה ופירמות גדולות בארץ ומחוצה לה. אל האוכלוסיה היהודית הקיימת נוספו משפחות רבות מהגרות מן העיירות הקרובות לסקופליה, מביטולה, אשר סבלה מהפצצות כבדות במלחמה, ולא מעט משפחות עשירות מסלוניקי. במרוצת הזמן עברו לגור בה גם כמה בעלי מקצועות חופשיים, בעיקר רופאים, פקידים ממשלתיים וכד' אשר במשך הזמן הלכו והתרבו במספרם.

עד השנים 1925 – 1928 לא היו ניכרים איזה שהם חיים ציבוריים תרבותיים מיוחדים. [בספרה של ג'ני לבל מצוין כי כבר ב-1919 הוקמה האגודה הציונית "תחיית ישראל", ובשנת 1923 הוקמו שתי קבוצות כדורגל: "ז'בוטינסקי" ו"אספרנטה"] החיים היהודים היו מרוכזים סביב בית הכנסת וועד הקהילה. בראש הוועד עמד ליאון אריה, האיש הנחשב בין עשירי העדה ונדבן, בעל ה"וארדאר" בנק, בעל הקשרים עם השלטונות וחבר במועצת העיר. הבחירות לוועד הקהילה לא התקיימו באופן סדיר, וחבריה היו כמעט תמיד אותם האנשים. התפקיד של ראש הוועד היה יותר תפקיד ייצוגי מאשר מעשי ופעלתני. אותו אריה היה תמיד חרד לכל פעלתנות ציבורית, וציונית באופן מיוחד. בכל פעולה כזו הוא ראה דבר העלול לפגוע בלויאליות של היהודים כלפי השלטונות המקומיים. בשנת 1930 לערך, התגבשה אופוזיציה נגד שלטונו בוועד הקהילה אשר רכזה סביבה חוג די גדול של יהודי סקופליה כולל החלק הציוני שביהדות זו. נבנה בית מפואר אשר שימש כמועדון – קלוב. במשך הזמן שמו של הבית הפך מ"קלוב של יהודי סקופליה" ל"מועדון ארגון ציוני מקדוניה". המקום הפך למרכז חברתי וציוני בניגוד למה שהיה עד אז. בראש הקלוב עמד י' לביץ יהודי מתקדם אשר מתוך עמדה אופוזיציונית לאריה קירב אליו את הציונים ותמך בהם בהעמידו לרשותם חלק של הבנין לפעילות ציונית סדירה. ...ועד הקהילה המשיך בפעילותו המסורתית בעניני דת, עבודה סוציאלית, בית ספר עממי מסונף לרשת החינוך הממלכתית תוך אוטונומיה מסוימת (ביטול לימודים בשבת וחג, וכמה שעות לימוד עברית ותנ"ך בימי א' בשבוע). אחת הפעולות החשובות של ועד הקהילה, בין היתר, הייתה מפעל ההזנה והלבשת היתומים וילדי העניים שבראשו עמד הסוחר האמיד והנכבד יוסף נברו. נתנה ארוחת צהריים חמה ומזינה לעשרות ילדים מחוסרי יכולת במשך כל השנה והלבשה שלמה פעם בשנה לקראת פסח.

קבוצת כדורגל "אספראנה" (החקה) בסקופיה

ב'1927: השוער — יוסף ברכה, והשחקנים: מואיז גרשון, דאנו טסה, יתזקאל קאטאריבאס, מואיז כהן, ז'אק פארדו, משה לאזאר, יוסף אנג'ל, משה מורנו, אהרן דאסה, שמואל לוי, משה קאסטרו ומשה קונפורטי, רק שני האחרונים ניצלו, הראשון כנתין ספרדי, והשני באלבניה.

.... בשנת 1930 לערך החלה להיות מורגשת יותר השפעת התנועה הציונית באמצעות ביקור נציגיה השונים מבאוגראד, זגרב וליאון קמחי מביטולה. עד אז הייתה ניכרת פעילות ספורטיבית בקרב הנוער במסגרת קבוצות הכדורגל "אספרנסה" ו"ז'בוטינסקי" אשר התאחדו לאחר זמן לאגודת "בני ישראל" ביוזמת דוד חסון, פעלתן ציוני ותיק אשר בא מסלוניקי עם משפחתו כדי להשתקע בסקופליה. פעילות האגודה הזאת הייתה רבה גם בהחדרת המושגים של לאומיות יהודית, צופיות וכד'. הופעותיה ומצעדיה ברחוב היהודי והנוצרי עשו רושם עצום על כולם בשירי הלכת הפטריוטים הציוניים בשפה הספרדית. עם מותו התפרקה האגודה, אבל לאחר זמן, עם בואו של ב' ברוך מסופיה הוקמה מחדש על בסיס של פעולה ספורטיבית ... אשר הקיפה כמעט את כל הנוער מגיל 14.

לאחר תקופת פעילות מסוימת, אבל עשירה ומבורכת, נאלצה האגודה להתחסל בגלל חוסר תמיכה מוסרית וחומרית של ועד הקהילה... להם הייתה נראית הפעילות הספורטיבית של בנים ובנות בתוך אגודה משותפת בלתי מוסרית.

לאחר זמן מה הוקמה המקהלה היהודית המשותפת לבנים ובנות (מגיל 18 ומעלה) אשר במהרה הפכה לנכס תרבותי, אמנותי יקר, אשר שמר על קיומה במשך שנים רבות, עד הסוף הטראגי של כל יהדות סקופליה. המקהלה הפגינה את יכולתה בהזדמנויות שונות, בהופעותיה הפומביות בבית הכנסת המרכזי בחגים, חתונות ובקונצרטים חילוניים בעיר. במקביל התארגנה בקרב הנוער המבוגר מ"קלוב בני ציון" להקה דרמטית אשר לפחות פעם בשנה הציגה מחזה מחיי יהדות הגולה בספרד, פולין וכד', כמו "לה אינקביזיציה", "אל פוגרום", "אל קולונל דריפוס", קומדיות של מולייר ועוד. כל זה בשפה הספרדית אשר הייתה השפה המדוברת ברחוב היהודי.

חברי המקהלה היהודית בתחנת הרכבת של סקופיה, בדרכם לניש, שם הופיעו בשנת 1929

[מנצח המקהלה היה ס' שיאצ'קי וסגנו, שערך את החזרות עם המקהלה, היה משה חסון, צעיר מוכשר ביותר מתימטיקאי וצ'לן.]

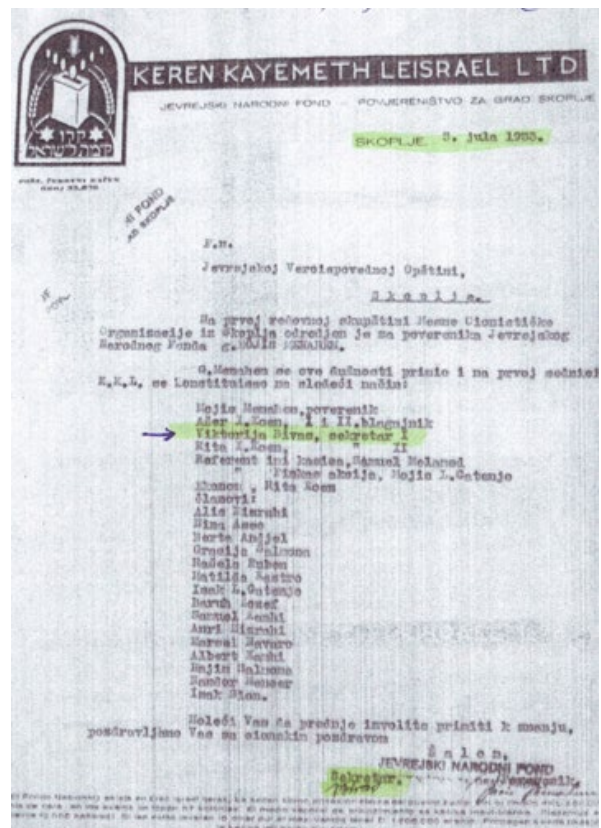
...הנוער החל להשתתף במסגרות בהן טופחו ערכים כמו לימוד עברית, פלסטינוגרפיה, שירים עבריים, הורה, פעילות למען קק"ל, השתתפות במושבות קיץ ארציות וכד'. ההתחלה הייתה מתוך תנופת נעורים והתלהבות האופיינית לגיל הזה. למרות הכל, זה לא סיפק חלק של הנוער אשר התחיל לטעום את טעם השאיפה הלאומית וההכרה של שיבת ציון המתעוררת, תוך חיפוש דרך

יותר מהפכנית ותוכן ממשי להגשמת מאויהם. נוסד על ידי החתום מטה, חוג למען שיטת ה"שומר הצעיר" בתוך הסניף. החל ארגון הילדים מגיל 10 ומעלה בקבוצות חינוכיות. במהרה הפכה כל האגודה לקן שומרי אשר מנה תוך זמן קצר כ-350 חניכים – הקן הגדול בבלקן.... לזכותו של הקן השומרי יש לזקוף את ההתעוררות העמוקה של ההכרה הציונית הלאומית והסוציאליסטית של הנוער היהודי המקומי. לאחר עלייתם לארץ ישראל של כמה מהמייסדים של הקן והסלקציה הרגילה בין הנתרים, התגבש קאדר חדש להנהגת הקן אשר המשיך בפעולה החינוכית.

Los pagadores del chekel enel anio 5688.

Isak Gattegno, Moise Gattegno, Leon Menahem, Albert Camá, David Todelano, Haim Elazar, Joseph Zion, Moise Elazar, Moise Cohen, Moise Castro, Joseph Behar, Pepo Serrero, Moise Sasson, Jacob B. Cohen, Isak Koen, Rafael Avram, Aron Koen, Mentech Beraha, Avram Behar, Avram Guerchon Dr. A. Nissim, David Amarghio, Josef Barouh, Aron Avram, Elie Aboav, Haskel Catarivas, Israel Zaraya, Isac Mechulam, Aron Dasa, Haim Ruben, Mochá Bahar, Egysto Aroesti, Avram Florentin, Isac Ergas, Elie Barzilay, Moise Menahem, Moise Koen, Mocha Machiah, Moise Hanen, Joseph Angel, Simanto Moreno, Rafael Natan, Daniel Sides, Samuel Levi, David Lazar, Gedalja Zion, Albert Salem, Josef Alcalay, Peres Kasoria, Isak Ichah, Muchon Koen, Josef Demayo, Isak Saltiel, Mercado Beraha, Jacov Alcalay, Salamon Pardo, Moise Hazan, Jeremia Nahmias, Isac Eliesser, Benko Konforti, Samuel Houli, Sevi Altaras, Avram Aron, Eliezer Bivas, Mercado Kamhi, Sabetaj Huli Muchon Houli, Isak L. Moreno Isak J. Moreno, Josef Guerchon, Sabetaj Guerchon, Josef Echkenazi, Nisim Biti, David Kamhi, Salamon Hasson, Jakov Saltiel, Elie Koen, Menahem Ruben, Jakov Pardo, Salamon Sasson, Leon Aladjem, Ješua Aladjem Konorte Sasson, Jakov J. Koen, Haim A. Levi, Avram Beressi, Josef Kolonomos, Gabriel Serrero, Sa amon J. Koen, Haim Andjel, Sabetaj Matalon, Adler Gamliel, Nissim Souri, Aron Souri, Haim Koen, Sabetaj Asseo, Ovdja Asseo Jak Kolonomos, Israel Massoth, Avram Ergas, Isak Rafael, Rahamim Katarives, David Matalon, Isak Aladjem, Salamon Strumsa, Jakov, Talvi, Adolf Baruh, Elie Haim, Rahamim B. Koen, Šalvator Musafia, Josef Arié, Leon Arié, Mentech Sadok, Salamon Menahem, Leon Menahem, Sabetaj Karie,

הכתבה על "משלמי השקל הציוני" שהתפרסמה בגיליונו הראשון של העיתון "התחיה היהודית" בסקופיה" 1927

מסמך של קק"ל בסקופיה מיולי 1933. המסמך כתוב בסרב-קרואטית ובאותיות לטיניות.

בעצם התהליך של הגיבוש הרעיוני של השכבה הצעירה, נכבשה יוגוסלביה ע"י הנאצים, וחלקה הדרומי, כולל סקופליה, סופח ל... הבולגרים. חיי היהודים בסקופליה הכבושה התנהלו בהתחלת המלחמה כרגיל. זה יצר את האשליה שהרעה לא תפגע בהם. מדי פעם צומצמו יותר ויותר זכויותיהם האזרחיות. התהליך הזה נמשך אולי יותר מאשר במקומות אחרים שבצפון בחלקים הכבושים ע"י הגרמנים. זה חיצק בהם, וביחוד בקרב מנהיגיה החלשים והבוגדניים דאז את הסברה שהמלחמה תעבור מבלי שיאונה להם כל רע. נמצאו רק כמה בודדים אשר מצאו את העוז להסתלק מבעוד מועד דרך אלבניה לאיטליה. יהודים נתינים ספרדים (כ-10 משפחות) נשארו בסקופליה. רופאים ורוקחים גם כן. מספר קטן אשר נלקח בשבי ע"י הגרמנים בהיותם בשירות פעיל בזמן הכניעה, ניצלו גם הם. יצאו בשלום מספר מצומצם של ראשי ועד הקהילה אשר ככל הנראה ידעו מה עומד לקרות ויומיים לפני הגזירה הצליחו לברוח לאלבניה מבלי להודיע לציבור מה צפוי לו תוך יום יומיים..... במשך יום רוכזו כל היהודים במחסני בית החרושת לסיגריות שעל יד תחנת הרכבת, בו ריכזו גם את הקהילות של כל הדרום, ביטולה, שטיפ וכו', ונשלחו בטרנספורטים לכיוון בלתי ידוע, סבורים טרבלינקה." עד כאן דבריו של בטא ראובני, מנקודת מבטו ב-1956. נוסף פרטים מספרה של ג'ני לבל.

בשנת 1931 הצטרפה משלחת מבני הנוער של "ברית אגודות הנוער היהודי", באנ"י, למושב קיץ שנערכה בצפון מערב יוגוסלביה. רובם היו מסקופיה: האחים אלפרד ושמאל מלמד, מנחם ראובן, יהושע סאלוואטור אנגל, אשר ביטי ושלוש אחיות מבית קאסטרו: מטילדה, אירמה ורגינה. בפעם הראשונה שמעו צעירים אלה את דבריהם של פעילי ה"שומר הצעיר". לאחר מושבת הקיץ הזו החלה הפעילות המשמעותית יותר בסקופיה, בתחילה ע"י אלברט-באטה ראובן, כפי שתיאר הוא עצמו, ולאחר מכן ע"י חיים סלמונה ומרסל נאבארו. הוא התמסר להסברת הרעיונות להורי החברים, משימה קשה ביותר, בעיקר מכיוון שהמילה "סוציאליזם" לא היתה אהודה על המשטר, וההורים חששו פן יבולע להם ולילדיהם.

במקביל ל"שומר הצעיר" הוקם קן "תכלת לבן" בסקופיה בראשו עמדו האחים וידאל ומשה סאפורטה. גם קן של בית"ר הוקם בסקופיה כאשר הרוח החיה היה ויקטור בן אברהם קאסטו, ובוועד המקומי השתתפו: (על פי העיתון "מלכות ישראל" משנת 1934) א. עזרתי, א. גרינוואלד, ד' נח, א' ליאון, מ' פראנסס, מ' מנחם, מ' לזר, י' לביץ', ל' גרינברג ומ' ארואסטי.

מלחמת העולם השנייה ושואת היהודים

ב-6 באפריל 1941 תקפו הגרמנים את יוגוסלביה ללא הכרזת מלחמה, וכבר ב-7 באפריל כבשו את סקופיה. מקדוניה נמסרה לשליטת הקיסרות הבולגרית.

מיד, התחילה פעילות אנטי יהודית מואצת. פעילותן של אגודות הנוער הציוני נאסרה. בני הנוער מצאו מסגרת חדשה בתנועה האנטיפאשיסטית, סקו"י, שגם היא הוצאה מחוץ לחוק. ביוני 41 מפרסם פטר גאבורסקי פקודה האוסרת על היהודים להפיץ ידיעות ולנהל ויכוחים פוליטיים, לנוע ברחובות ולבקר במקומות ציבוריים החל משעה 21:00 עד 6:00 בבוקר.

שלילת אזרחותם של היהודים, החרמת כל רכושם, פיטוריהם ממשרותיהם ואיסור על העסקתם לא אחרו לבוא. בעקבות צעדי השלטונות הבולגרים לחיסולם הכלכלי של יהודי מקדוניה עוד לפני חיסולם הפיזי, נוצרה מציאות חדשה גם בקהילת סקופיה, אשר, להבדיל מקהילות ביטולה ושטיפ נחשבה עד אז לאמידה למדי. בדצמבר 1942 אישר הקומיסריון לעניני היהודים רשימה של 178 בתי אב עם 609 נפשות (כ-20% מיהודי סקופיה) שהוכרזו כעניים ונזקקים לסעד.

ההגבלות על היהודים ורדיפתם הלכו והחמירו, וב-11 למרץ 1943 נאספו כולם ע"י החיילים הבולגרים לבית החרושת לטבק "מונופול" בסקופיה שהפך מחנה ריכוז. משם, לאחר שהייה של כמה שבועות בתנאים מחרידים והתעללויות מצד החיילים הבולגרים, הובלו בקרונות משא לבהמות, בדוחק רב, ללא מים ואוכל אל מותם בטרבלינקה.

הנצחת השואה בסקופיה

השלטון הקומוניסטי ביוגוסלביה בהנהגתו של גנרל טיטו, שהיה גם מפקד הכוחות הפרטיזנים האנטי-פאשיסטיים, עשה כמה מחוות של הנצחת שואת יהודי יוגוסלביה.

טקס הסבת שם רחוב בסקופיה ל-"11 במרץ" הוא תאריך רכוז היהודים במחנה "מונופול".

הטקס התקיים ב-11-3-1951

משמר כבוד של תנועת הנוער הסוציאליסטית בטקס חנוכת מונומנט הזכרון לשואת יהודי יוגוסלביה בבית הקברות בסקופיה. 11 במרץ 1961

מימין, שלט זכרון ל- 11 במרץ 1943 על קיר בית החרושת "מונופול" משמאל, מצבת זיכרון בחצר בית החרושת.

הכיתוב על השלט הוא:

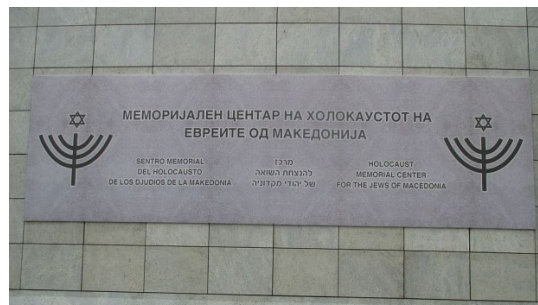
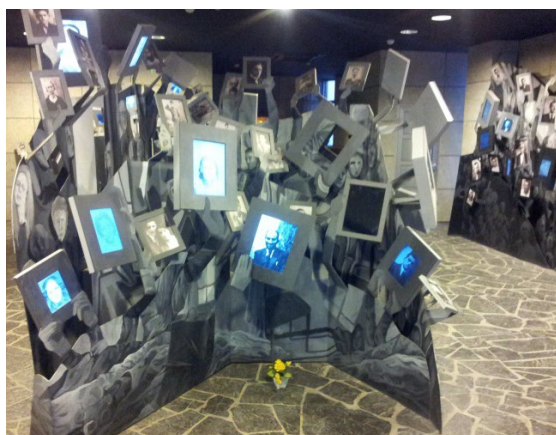
לוח זכרון

בבנין זה כובש גרמני ובולגרי הפאשיסטי בין 11-20.03.1943 כלא יותר מ-7200 יהודי סקופיה, עינה אותם קשות ויותר מ-7000 נפשות מהם נרצחו במחנות ריכוז גרמניים.

תהילת עולם לנופלים

הועד האזורי של איגוד לוחמי מאבק השחרור העממי - איזור II סקופיה

במרץ 2011 נחנך במרכז סקופיה מוזיאון לזכר יהודי מקדוניה שהושמדו בשואה. במוזיאון, המשתרע על שלוש קומות יש תיעוד במקדונית ובאנגלית על שואת יהודי מקדוניה ותרקיה.

מימין: שלט המוזיאון להנצחת שואת יהודי מקדוניה
משמאל: מיצג הכניסה במוזיאון, הכולל את תמונותיהם ושמותיהם המתחלפים של יהודי מקדוניה. הם נאלצו למסור את תמונותיהם לשלטונות הבולגריים כמה שבועות לפני שילוחם אל מותם.

לעיון וקריאה:

1. ספרה של ג'ני לבל "גאות ושבר" בהוצאת ועד עדת הספרדים ועדות המזרח, ירושלים, תשמ"ז 1986.
2. ספרו של פרופ' אלכסנדר מטקובסקי "ההיסטוריה של יהודי מקדוניה", 1983
3. פרק ד' מתוך הספר בהוצאת "יד ושם" ובעריכת מנחם שלח: "תולדות השואה – יוגוסלביה" 1990. הפרק נכתב ע"י פרופ' אלכסנדר מטקובסקי. שם הפרק: השואה במקדוניה.
4. תמונות מתוך ארכיון "בית לוחמי הגטאות":
<https://www.gfh.org.il/%D7%90%D7%A8%D7%9B%D7%99%D7%95%D7%9F>
5. האתר של The Jasenovac Research Institute: <http://www.jasenovac.org/index.php>
באתר זה מופיעים שמותיהם של רוב היהודים ממקדוניה שנרצחו בשואה הן בטרבלינקה והן במחנה יאסנובאץ. ניתן לבצע חיפוש ולמיין על פי: שם פרטי, שם משפחה ומקום מגורים.
6. אוסף "אבנטוב" ע"ש אתל ויקיר אבנטוב, בתוך "הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי" בספריה הלאומית.
7. הערכים: "סקופיה" ו"יהדות מקדוניה" בויקיפדיה.
8. מידע מספרות השו"ת: שמות חכמים, דיינים ונידונים, בתוך "פרויקט השו"ת" בהוצאת אוניברסיטת בר-אילן. ניתן לחפש על פי שם פרטי, משפחה, שמות ערים, נושאים שונים וכד'